

NOVES NOTÍCIES DE MANUSCRITS LITÚRGICS I A PROPÒSIT D'ELLS

per ALEXANDRE OLIVAR

Qualifico de noves les notícies que ara ofereixo, perquè contenen descripcions i comentaris de còdexs litúrgics, o de fragments de còdexs, fins ara no citats, o tan poc coneguts que em sembla que aquestes pàgines els fan conèixer al públic científic per primera vegada. Són també noves en relació amb altres notícies sobre manuscrits litúrgics que he publicat anteriorment.¹

1. SOBRE UN PROCESSIONAL MALLORQUÍ

Ludwig Eisenhofer no dedica, en el seu gran manual *Handbuch der katholischen Liturgik* (Freiburg im Br. 1931-1932), cap atenció especial als llibres que contenen els cants que s'estilaven en les processons. Mario Righetti, en la seva voluminosa *Storia della liturgia*,² només hi dedica unes poques línies, sis en la versió castellana. L'article de vint línies només de columna, que Henri Leclercq consagra al concepte «processional» en el *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie*,³ és un pobre article, mancat de bibliografia, en el qual l'autor presenta el processional com un llibre litúrgic medieval molt tardà i escàs. Més ben informat és l'article «Processionale (processionarium)», de Lukas Brinkhoff, en el *Liturgisch Woordenboek*.⁴ La millor informació sobre l'evolució històrica del processional, des que existia en forma embrional en els antifonaris de la missa dels segles IX i X o, ja més organit-

1. Vegeu, per exemple, *Notas sobre manuscritos*, dins *Hispania Sacra* 8 (1955), 429-446. Una bona part dels manuscrits descrits en aquest article són de natura litúrgica.

2. Cito la traducció castellana: *Historia de la liturgia*, I (Madrid 1955), 300 s. Un altre bon manual modern, més succint, d'Aimé Georges Martimort i collab., *L'Eglise en prière* (París etc., 1961) 634 (la segona edició és en curs de publicació), esmenta només de pas els llibres processionals.

3. Vol. XIV-2 (París, 1948) col. 1896.

4. Roermond, 1966-1968, 2282 s.

zats, però encara inserits en reculls litúrgics miscellanis, en el mateix segle X i en l'XI, fins que a partir del XII apareixen ja com a llibres independents, la devem a Pierre-Marie Gy, gràcies a una nota seva, breu, però fonamentalment orientadora.⁵ Últimament Robert Amiet ha tingut la sort de poder publicar una obra monumental sobre la matèria; es tracta d'una edició de trenta-un processionals homogenis,^{5 bis} el més antic dels quals és del segle XIII; els altres són d'èpoques molt recents.

Malgrat tot, els processionals, si hem de jutjar pels exemplars que han arribat fins a nosaltres, no poden ésser comptats entre els manuscrits litúrgics més nombrosos. Probablement l'ús n'ha fet malbé molts, i això val tant per als manuscrits com per als exemplars de les edicions impreses. José Janini, en el seu catàleg general dels llibres manuscrits d'Espanya, assenyala només uns quants processionals,⁶ nou en total. Un és del segle XIII, un altre del XIV, cinc són del XV i dos del XVI. D'aquests nou, n'hi ha tres que no solament són conservats a Catalunya, sinó que són d'origen català. El més antic, i molt digne d'ésser tingut en consideració, és el de Sant Cugat del Vallès, actualment a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona, ms. 73 de Sant Cugat, escrit l'any 1218; aquí el processional no apareix com un còdex totalment independent, sinó que ocupa els fulls 135-169^v del volum,⁷ integrat, a més, per un ritual i un missal. En canvi, forma un sol llibre processionari el ms. 266 de la Biblioteca Capitular de Tortosa, escrit al segle XIV segons els usos de l'església tortosina.⁸ També constitueix un volum independent el processional del segle XVI ms. 1458 de la Biblioteca de Catalunya.⁹ Prové del monestir barceloní de Santa Clara. Però Espanya fou especialment rica en edicions impreses de processionals, tant diocesans com d'ordes religiosos. Aquestes edicions, la llista de les quals fa impressió en el Manual de Palau i Dulcet,¹⁰ són ignorades en les bibliografies dels autors estrangers citats anteriorment, tot i que algun d'aquests processionals impresos havia merescut més d'una descripció publicada¹¹. Entre els processionals ressenyats per Palau i Dulcet

5. PIERRE-MARIE GY, *Collectaire, rituel, processional*, dins *Revue des Sciences Philosophiques et Théologiques* 44 (1960), 466-469.

5 bis. ROBERT AMIET, *Processionale Augustanum. Edition intégrale de trente-et-un processionaux valdôtains* (Aosta, 1983), dos volums.

6. JOSÉ JANINI, *Manuscritos litúrgicos de las bibliotecas de España*, dos volums (Burgos 1977 i 1980); vegeu la referència a la p. 387 del vol. II.

7. JANINI, II, 49, núm. 418.

8. JANINI, II, 279, núm. 752.

9. JANINI, II, 63, núm. 445.

10. ANTONI PALAU i DULCET, *Manual del librero hispano-americano*, segona edició, XIV (Barcelona 1962), 179-182, núms. 238132-238168. Ha ajudat a confeccionar aquesta llista bibliogràfica el gran coneixedor dels impresos litúrgics d'Espanya, el Sr. Antonio Odriozola.

11. Així l'incunable *Processionarium secundum consuetudinem monachorum Congregationis Sancti Benedicti de Valladolid*, imprès per Joan Luschner al monestir de Montserrat el

n'hi ha de gairebé totes les diòcesis catalanes: Barcelona, Girona, Lleida, la Seu d'Urgell, Tarragona¹² i Tortosa, així com també de València.

Però no és en els processionals impresos que ens volem fixar ara, sinó en un de manuscrit que havia romàs desconegut. És un bell volumet que actualment es troba en poder dels Frares menors caputxins de Barcelona. Quan el vaig tenir a les mans, l'exemplar encara no havia obtingut cap número de designació. Els fulls són de pergamí; llurs mides fan 160 per 105 mm. Dels 108 fulls de què consta el volum, numerats amb xifres romanes (la numeració acaba al full CVI), manquen els quatre primers; al final hom hi ha afegit quatre fulls de paper. L'escriptura és del segle XV. Les rúbriques són en vermell; les caplletres de colors, filigranades. L'enquadenació, de pell sobre fusta, amb gofrats, és d'època; el llom, perjudicat, ha estat reforçat amb pell. A l'interior de les tapes hi ha enganxat un tros de pergamí, amb escriptura també del segle XV i de contingut teològic.

Ha estat raspada l'escriptura (no les notes) dels fulls IIII^v i V; VI^v i VII. L'escriptura no és esborrada del tot i hom constata que es tractava de fórmules litúrgiques relatives a santa Margarida, verge i màrtir. El ritual de l'admissió a la vida religiosa, al full LXXXVI, remet a una oració també de santa Margarida.

A més dels textos esmentats que concerneixen santa Margarida (fulls IIII-VIII), el còdex conté les antífones i altres cants per a les festes següents:

In die purificationis beate Marie (ff. VIII-XVII)

Feria IIII in capite ieiunii (ff. XVII-XVIII^v)

Dominica in ramis palmarum (ff. XIX-XXIX)

Sabbato sancto et pentecostes (ff. XXIX-XXXIII)

Si iussa fuerit pro aliqua tempestate processio in die rogationis et sancti Marci (ff. XXXIII-XLI^v)

In die assentionis domini (ff. XLI^v-XLVII^v)

In die corporis Christi (ff. XLVII^v-LVIII)

In die assumptionis beate Marie (ff. LVIII-LXIII)

In festo sancti Augustini (ff. LXIII-LXIX^v)

In festo omnium sanctorum (ff. LXIX^v-LXXVI)

In festo sancti Martini (ff. LXXVI-LXXXIII)

Quando recipient aliquam puellam (ff. LXXXIII-LXXXIII^v)

27 d'agost de 1500. Cf. A. OLIVAR, *Catàleg dels incunables de la Biblioteca de Montserrat* (Scripta et Documenta, 4) (Montserrat 1955), 69 s., núm. 254. Correspon a PALAU 238134.

12. Del de Tarragona n'ha tractat doctament AMADEU-J. SOBERANAS i LLEÓ. *L'edició del «Processionarium» de Tarragona (Barcelona, Claudi Boronat, 1568)*, dins *Estudios históricos y documentos de los Archivos de Protocolos VII* (Collegi Notarial de Barcelona, 1979) 271-297.

*Quando sunt domine*¹³ (ff. LXXXIII^v-LXXXVI)

In die primus habitus (sic) (ff. LXXXVI-LXXXVIII^v)

In die professionis (f. LXXXVIII^v)

Ad processionem defuncta (sic) (ff. LXXXVIII^v-XCVIII)

In die corporis Christi (ff. XCVIII-CVI). Una mà més recent, que sembla del segle XVI, afegeix els textos corresponents a les processons següents:

[*In die purificationis beatae Mariae*] (ff. CVI-CVII^v)

[*Dominica in ramis palmarum*] (ff. CVIII-CXI).

El full CVIII és de pergami: el darrer d'ésser-ho; els fulls següents són de paper; el CIX és en blanc; el text del CVIII^v continua al full CX; el CXI^v és en blanc.

Heus ací algunes particularitats del contingut litúrgic:

La processó del Dimecres de Cendra té set estacions.

Les lletanies del Dissabte Sant invoquen, entre altres, els sants Maurici i Julià.

A les lletanies de les Rogacions i de sant Marc són invocats els sants Dionís, Just i Pastor, Cugat, Fèlix, Sever, Agustí, Honorat, Iu, Roc, Eulàlia, Margarida i Eutrix, entre els altres més tradicionals i de veneració més comuna.

La processó de Corpus (full XLVII^v i següents) té set estacions corresponents a tants altres moments de la Passió del Senyor. Després el nostre processional ofereix cants *in die sequenti* (ff. LV^v-LVIII).

Full CII: «*In die Corporis Christi est consuetudo ut dicatur hymnus de gloria paradisi in ecclesia: Ad perennis uite fontem, mens sitiuit arida...*».¹⁴

Alguns responsoris presenten verbetes. Al full LXXV la verbeta és indicada explícitament: «*Postea dicatur sequens verbeta*».

Quina és la procedència del còdex? A l'interior de la tapa primera llegim: «Es de los Capuchinos de Mallorca año 1815». Aquests deuen ésser els penúltims possessors del nostre llibre litúrgic. Però, quin és el seu lloc d'origen, segons el contingut? Per a qui fou escrit? Els cants i els ritus o rúbriques de la presa d'hàbit, així com els dels funerals, són en femení; per tant, el processional fou escrit per a un monestir o convent femení. Cal notar la importància donada pel nostre llibre litúrgic a sant Agustí, el qual sant, a les lletanies del full XXXVI^v, porta un senyal marginal, com per a donar-li un relleu; així mateix el porta el nom de sant Iu (*Yvo*). Al final de les rogatives hi ha una antifona pròpia per a sant Agustí, el qual, a més, el dia de la seva festa, és solem-

13. Sobre les *dominae* o les *dones*, oposades a les *serve*s, vegeu MUNAR, citat més avall, 41 s.

14. H. WALTHER, *Alphabetisches Verzeichnis der Versanfängen mittellateinischer Dichtungen* (Göttingen 1959), núm. 16a.

nitzat amb els textos corresponents propis. Això indueix a creure que el processional fou fet per a unes monges que seguien la Regla de sant Agustí. La presència dels sants Cugat, Fèlix, Sever i Eulàlia fan pensar en Catalunya, o en un país veí sotmès a la influència del santoral català, com ara Mallorca, on era especialment venerat sant Honorat, que hem esmentat abans. Ara bé, la presència extraordinària de santa Margarida, les fórmules litúrgiques de les quals foren posades, curiosament, al principi del volum (són els textos actualment raspats), i l'oració pròpia de la santa màrtir que es troba en el ritual de la recepció d'una candidata a la vida religiosa¹⁵ (full LXXXVI), fan pensar en un monestir o convent que tingui o hagi tingut santa Margarida com a titular. El fet de procedir el llibre de Mallorca, on era encara l'any 1815, i la vinculació amb el nom de santa Margarida ens porten a creure que cal cercar l'origen del processional en el monestir de Santa Margarida de la Ciutat de Mallorca, les religioses del qual observaren la Regla de sant Agustí,¹⁶ la qual cosa corrobora la nostra sentència. Es conserven les Constitucions d'aquest monestir a la Biblioteca Balear de la Real; foren escrites i promulgades molt probablement pels volts de l'any 1320 i editades recentment pel pare Gaspar Munar.¹⁷ El monestir de Santa Margarida subsistí fins al 26 d'abril de l'any 1837. Abans d'aquesta data, per raons que desconeixem, les monges, sembla, s'havien ja després del manuscrit, puix que l'any 1815 el llibre era en poder dels caputxins de Mallorca. No és cosa gaire sorprenent; altres convents de monges, sovint per raons econòmiques, es desprenien de llurs còdexs litúrgics caiguts en desús.

Això quant a la pàtria i procedència del còdex que hem descrit. Queda per fer una anàlisi comparativa dels seus textos, per tal de poder situar el manuscrit en la història dels processionals.¹⁸

2. A PROPÒSIT D'UN RITUAL DE VESTICIÓ MERCEDARI

Seguidors del ritu romà,¹⁹ els religiosos mercedaris no han tingut pròpiament parlant una litúrgia particular; un cop, però, clericalitzat,

15. Segons les Constitucions (MUNAR, *infra*, 45) del convent de Santa Margarida de Mallorca, en la fórmula de professió eren esmentats sant Agustí i santa Margarida.

16. Cf. MUNAR (vegeu la nota següent), 8.

17. *Llibre de les Constitucions del Monestir de Santa Margarida en la Ciutat de Mallorca*. Transcripció, introducció i notes del P. GASPÀR MUNAR, M. SS. CC. (Palma de Mallorca 1964).

18. JANINI, *op. cit.*, II, 63 en descriure, molt breument però, el processional de Santa Clara, de Barcelona, del segle XVI, adverteix que aquest manuscrit (el núm. 445 de la catalogació de Janini) comença, com el nostre, amb la processó del dia de la Purificació.

19. «Tam chori quam altaris officium, nedum in essentialibus, verum & in caeremoniis ac ritibus, iuxta Romanas Regulas omnimode celebretur; ubi autem illae nihil praescrip-

aquest orde ja multiseular i important hagué de procurar-se llibres rituals propis. De fet, les seves edicions litúrgiques són nombroses. El preciós *Manual* de Palau i Dulcet en registra moltes, només les aparegudes a Espanya, naturalment. Per la raó susdita de l'observança de l'ús comú romà, no ens ha de sorprendre gaire no trobar en Palau cap breviarí mercedari imprès a Espanya; només n'assenyala dos d'estampats a l'estranger, un d'ells molt antic, del 1503, venecià, per Lucantonium de Giunta; l'altre, lionès, per Petrum Fradin, del 1560.²⁰ En canvi és natural que hi hagi moltes edicions dels oficis propis dels frares de la Mercè; són els números 199277 al 199280 de Palau,²¹ als quals cal afegir els números següents del mateix *Manual*: 199496 (Barcelona 1680), 199521 (Madrid 1756), 199526 (Madrid 1766) i 199566 (Barcelona 1888).²²

L'exemplar de la biblioteca del monestir de Montserrat del número 199280 (signat B LXXIX 8° 3), *Officia propria sanctorum aliarumque festivitatum quae in toto Regali ordine B. M. V. de Mercede, Redemptio-nis Captivorum, celebrantur, a Xysto V. aliisque summis Pontificibus approbata... nunc denuo recusa...* (Matriti, ex typographia Viduae et filii Petri Marin, 1792), i que porta els ex-libris manuscrits de Fray Vicente Ferrer y Joanico Religioso Marcedario, de Fray Eugenio Hernandez i de Joaquin Areny de Plandolit Presbitero 4 julio 1893 (d'aquest últim possessor passà el llibre a la biblioteca de Montserrat), té al final, ocupant només un full i mig d'un plec afegit, escrit per una mà del segle XIX, que no és cap de les que han apuntat els noms que hem transcrit: «Dominica 1ª Septembris. In festo B. M. V. Angelorum de Podio. Duplex Majus». L'ofici i la missa són els de «Sancta Maria ad Nives» (5 d'agost), amb poques variants indicades; per al segon nocturn, com a lliçó VI, hi ha «Ex historia inventionis et cultus B. M. Virginis Podiensis», que comença: «Porro ejusdem Beatae V. Mariae speciosa Imago...». Es tracta de la imatge venerada al monestir de Santa Maria del Puig, a la comarca de l'Horta (València).

serint, rubicae nostri ritualis observentur»: *Constitutiones*, distinctio prima, caput I, 7. dins *Regula et Constitutiones Regalis Ordinis Beatae Mariae de Mercede Redemptionis Captivorum a SSmo. Dno. Nro. Innocentio XII confirmatae et iussu Rmi. Patris Nri. Fr. Josephi Linàs Magistri Generalis 53. editae...* (Madrid 1692): PALAU 256313 (t. XV, 449; l'exemplar que uso, biblioteca de Montserrat, signatura B CLI 8.º 32, no té l'apèndix de 23 pàgines indicat per Palau).

20. PALAU 35661 i 35663: t. II, p. 416. Són els números 1651 i 1652 de HANS BOHATTA, *Bibliographie der Breviere: 1501-1850*, 2.ª edició: Stuttgart-Nieuwkoop 1963, 144. JOSEP MARIA MADURELL MARIMON i JORDI RUBIÓ i BALAGUER, *Documentos para la historia de la imprenta en Barcelona (1474-1553)* (Barcelona 1955), 357-359, publicuen el contracte entre el general de l'orde de la Mercè, fra Joan d'Urgell, i el llibreter barceloní Carmini Ferrer per a la impressió a Venècia de quatre-cents breviaris de l'orde. Veg. també les pàgines 374 i 391 s. d'aquesta preuada obra.

21. PALAU, t. XI, 326. Al número 199280 llegiu «Marin».

22. PALAU, t. XI, 332 s.

He trobat també un *Officium defunctorum, ac sepulturae saecularium cum Orationibus, separatim positis, pro Viris, & Mulieribus, septem Psalmi Poenitentiales cum Litanis, &c, nec non Officium Sepulturae Fratrum Ordinis B. M. V. de Mercede, Redemptionis Captivarum, demum Sancta Quatuor Evangelia cum suis Orationibus pro Infirmis*. Pompelone: Ex Typograph. Martini Josephi de Rada. 117 pàgines. L'edició no porta any. Martín José de Rada imprimia a Pamplona entre els anys 1735 i 1766.²³ L'exemplar de la biblioteca de Montserrat (signat B LXXX 12º 21), relligat amb enquadernació de pell, d'època, amb gofrats d'or al llom, fou de l'ús de fr. Joan Oliva i del P. M. fr. Pau Andreu Mercedari 1831, i igualment de Joaquim Areny de Plandolit, 1893, a qui el monestir de Montserrat comprà el volum. Hi ha una antiga signatura, no montserratina: *N. 41*. En els setze fulls afegits al final, el primer i l'últim dels quals són en blanc, porta, tot amb la corresponent música de neumes quadrats sobre pentagrama, curiosament executat per una mà que pot ésser del mateix segle XVIII, l'ofici de difunts segons l'ús romà i l'*Officium Sepulturae Fratrum Ord. B. M. V. de Mercede*.

Un altre volum conservat també a Montserrat (signat B LXXV 8º 13), *Officia propria sanctorum, seu festivitatum, quae in toto regali, militarique Ordine Beatissimae Virginis Mariae de Mercede Redemptionis captivorum specialiter celebrantur, Ab Apostolica Sede concessa, & approbata. Atque in obsequium Reverendissimi Patris Magistri Fratris Francisci Salvador, et Gilaberte, totius ejusdem Ordinis Magistri Generalis... A Joanne Baptista de Caporalibus, Ex ipsius Typographia, proprijs sumptibus, denuò edita*. Romae, MDCCXXXIV, exemplar que estigué *Ad usum P. Patris F. Augustini Genzor Eiusdem Ordinis 1737*, té afegits al final diferents propis d'Espanya, impresos. Un d'ells: *In vigilia S. P. N. Petri Nolasci*, porta l'aprovació de la Congregació de Ritus, de l'1 de desembre de 1742, per als mercedaris. Un altre: *Die XIV Februarii. In festo B. Joannis Baptistae a Conceptione Fundatoris Fratrum Discalceatorum. Ordinis SSmae. Trinitatis, Redemptionis captivorum*, és imprès a Saragossa, Ex Typ. Hospital. General de Gratia, in Platea, vulgo, del Cosso. 1821. Porten decrets de la Sagrada Congregació de Ritus a favor de l'orde de la Mercè els oficis propis següents: *Die XXIV. vel XXIX. Martii. In Festo Commemorationis Sacrarum Reliquiarum, quae in Ecclesiis Ord. B. V. Mariae de Mercede Redem. Capt. asservantur* (del 1794). *Die XVII. Aprilis in Festo B. Mariae Annde a Jesu Virginis* (del 1796). *Die XVI. Novembris in Festo S. Serapionis Martyris Ordinis B. M. V. de Mercede Redemptionis Captivorum* (del 1792).

23. Cf. *La imprenta en Navarra* (Pamplona 1974), 222 s. Aquesta obra no esmenta l'edició que ens ocupa.

Palau registra alguns cerimonials mercedaris en castellà; són els seus números 51683 (Madrid, devers l'any 1721) i 51684 (Madrid 1765),²⁴ 208885 (per Francisco de Paixao, Madrid 1668)²⁵ i 87958 (per Silvestre Fernández, Madrid 1763).²⁶ Un cerimonial llatí fou imprès a València l'any 1614; és el número 51716 de Palau.²⁷

Ja que els mercedaris se servien del Missal Romà, els missals específicament mercedaris són rars. Palau només en coneix un, imprès a Barcelona l'any 1560; és el número 173045.²⁸ El 12 de juny de 1506 fou firmat un altre contracte entre el ja esmentat fra Joan d'Urgell, general dels mercedaris, i els impressors Joan Luschner i Carles Amorós, i altres, per a l'impressió de cent seixanta exemplars d'un missal destinat als religiosos de la Mercè. Aquest missal potser no fou acabat d'imprimir mai.²⁹ Quant a formularis de misses pròpies de l'orde de la Mercè, vegeu els números 172940 (Madrid 1617) i 172971 (Pamplona 1758, pel ja citat impressor Martín José de Rada).³⁰

Pel que concerneix els rituals mercedaris, consulteu els números 269632 al 269634 (tots tres de Madrid, 1639, 1701? i 1770 respectivament) del Manual de Palau.³¹

Completant aquesta bibliografia, em refereixo també a un exemplar de la *Traducción métrica castellana de los hymnos, y sequencias de el Breviario y Missal Romano, y de los de la Orden de Nuestra Señora de la Merced. Hecha por un religioso de la misma Orden...* En Madrid, en la Imprenta del Convento de la Merced. Año de 1744.³² L'exemplar de la biblioteca del monestir de Montserrat (signatura: B LXXXVI 12º 10) conté, en el primer full de guarda, el poema següent: *Canción Real. De Marte los furoros / se esperan suspendidos / ...* És d'una mà del mateix segle XVIII. La llarga peça poètica no pot ésser llegida del tot, ja que fou escrita abans que el dit full de guarda fos enganxat a l'interior de la tapa primera, de pergami.

Tot i que, fent una sola excepció, ens hem fixat només en els impresos espanyols, hem pogut veure que les edicions de llibres litúrgics mercedaris, fetes per o per a aquests religiosos, no són escasses. Però, i els manuscrits? On són o quins són els còdexs que els servien per al culte? Algunes vegades els historiadors de l'orde fan al·lusió a les pràctiques litúrgiques antigues, però prou sabut és quin valor tenen els testimoniatges d'aquests historiadors. És notable que José Janini, en els seus

24. PALAU, t. III, 383.

25. PALAU, t. XII, 168.

26. PALAU, t. V, 297.

27. PALAU, t. III, 384.

28. PALAU, t. IX, 409.

29. MADURELL - RUBIÓ, *op. cit.*, 433-436 i 438-439; cf. 890.

30. PALAU, t. IX, 401 i 403.

31. PALAU, t. XVII, 74.

32. PALAU, t. XXIV, 18, núm. 338705.

diferents catàlegs dels manuscrits litúrgics conservats a les biblioteques d'Espanya, no s'hagi trobat amb còdexs mercedaris. És notable, però no del tot sorprenent. L'adaptació dels mercedaris (que començaren per no ésser un orde clerical) al ritu romà pot explicar la inexistència de llibres litúrgics antics específicament de l'orde; no seria sinó en èpoques relativament recents que els frares mercedaris, ja ben clericalitzats, s'haurien preocupat de fer-se imprimir llibres litúrgics per a l'ús propi. Això fa que qualsevol document mercedari relatiu al culte d'abans de la impremta ja pugui ésser considerat com un document antic i, essent aquests testimonis rars, com sembla, val la pena de recollir o assenyalar els que es fan trobadissos. Per això la present nota voldria cridar l'atenció sobre un ritual de vestició mercedari manuscrit, que fàcilment pot passar desapercbut, ja que es troba en possessió no d'una biblioteca pública, sinó d'un particular, i l'única descripció que n'existeix la devem a un catàleg comercial d'un antiquari, famós però, el Sr. Martin Breslauer.³³ Segons aquest catàleg, el ritual forma part d'un manuscrit que conté una història dels mercedaris escrita a Barcelona vers l'any 1445. Les dues reproduccions de l'escriptura que ofereix el catàleg confirmen que el manuscrit és de mitjan segle XV. M. Breslauer posà a la venda el manuscrit l'any 1963; en una carta del 27 de novembre de 1969 em comunicava amablement que el manuscrit havia estat adquirit pel Sr. James B. Donovan, de Nova York.

El ms. 1243-V del monestir de Montserrat és un full que procedeix del convent dels mercedaris de Santa Coloma de Queralt; gairebé no calia recordar-lo aquí perquè els textos rituals, propis de l'orde, que ofereix són d'una transcripció molt tardana (segle XVIII), còpia, sens dubte, de llibres impresos.³⁴

3. SUPLEMENT AL CATÀLEG DELS MANUSCRITS LITÚRGICS DE LA BIBLIOTECA DE MONTSERRAT

L'any 1969 aparegué el catàleg imprès dels manuscrits litúrgics conservats a la biblioteca del monestir de Montserrat.³⁵ Les descripcions que aquesta obra oferiria foren resumides en el catàleg general dels manuscrits (no orientals) de la mateixa biblioteca aparegut l'any 1977.³⁶

33. MARTIN BRESLAUER, *Books, Manuscripts, Autograph Letters from the fourteenth to the present Century* (Londres 1963), 3-5, amb dues reproduccions del manuscrit a la p. 4.

34. V. el meu *Catàleg dels manuscrits de la Biblioteca del Monestir de Montserrat* (Scripta et Documenta, 25) (Montserrat 1977), 426.

35. A. OLIVAR, *Els manuscrits litúrgics de la Biblioteca de Montserrat* (Monestir de Montserrat 1969) (Scripta et Documenta, 18).

36. A. OLIVAR, *Catàleg dels manuscrits de la Biblioteca del Monestir de Montserrat* (Monestir de Montserrat 1977) (Scripta et Documenta, 25). Arriba fins al ms. 1251.

José Janini reproduí també en forma compendiada les notícies d'aquests manuscrits en el seu gran catàleg dels manuscrits litúrgics de les biblioteques d'Espanya.³⁷ Jo mateix vaig tenir ocasió de tornar a descriure els mss. 72 (manual litúrgic del segle XII), 838 (leccionari plenari de la missa, del segle XI), i els fragments 790 I (breviari del segle XII) i 1790 III (també un breviari del segle XII), tots ells procedents de diverses esglésies d'Andorra.³⁸

Ofereixo a continuació alguns complements bibliogràfics a manuscrits litúrgics fins ara descrits.

Ms. 1: cf. G. LLOMPART, *Penitencias y penitentes en la pintura y en la piedad catalanas bajomedievales*, dins *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares* 28 (1972), 229-249.

Ms. 72: J. BELLAVISTA, *L'antifoner de la missa de Sant Romà de les Bons* (Andorra 1980), usa copiosament aquest manuscrit en l'estudi comparatiu que fa del ms. Musical 1805 de la Biblioteca de Catalunya. Sota les signatures M II 8º 334 i M II 8º 335 conserva la biblioteca del monestir dos estudis dactilografiats de Dom O. M. CUNILL, *Els responsoris breus. Estudi sobre el ms. 72 de la Biblioteca de Montserrat*, i *La Genealogia de N. S. Jesucrist segons sant Lluc. Estudi paleogràfic de les pàgines 321-322 del ms. 72 de la Biblioteca de Montserrat*. Ambdós treballs són de l'any 1952.

Ms. 791-I: F. BONASTRE I BERTRAN, *Estudis sobre la verbeta* (Tarragona, 1982) 46.

Ms. 791-IX: BONASTRE, *op. cit.*, 47 (a l'índex, p. 340, cal llegir 791, no 792, i IX en lloc de II).

Ms. 838: cf. C. BARAUT, *Les glosses catalanes del ms. 838 de la Biblioteca de Montserrat*, dins *Estudis Universitaris Catalans* 24 (Miscel·lània Aramon i Serra, II, 180), 15-31.

Ms. 1061-I: BONASTRE, *op. cit.*, 47.

Ms. 1061-V: BONASTRE, *op. cit.*, 46 (no assenyalat a l'índex, p. 340).

De l'any 1977 ençà la biblioteca del monestir de Montserrat ha fet noves adquisicions de manuscrits. Els de contingut litúrgic són els que segueixen:

Ms. 1254-III. Fragment de breviari. Divendres i dissabte de la vuitada de la Pentecosta i *Dominica post octabas Pente*. Peces amb fina notació musical: cara a (perjudicada): *Antiphona de euangelio. Venit*

37. J. JANINI, *Manuscritos litúrgicos de las Bibliotecas de España*, II: *Aragón, Cataluña y Valencia* (Burgos 1980) (Facultad de Teología del Norte de España, Sede de Burgos, 38/2), 153-168.

38. A. OLIVAR, *Els manuscrits andorrans conservats a la Biblioteca de Montserrat*, dins *Quaderns d'Estudis Andorrans* 2 (1977), 43-47, amb quatre làmines.

homo... Cara b: responsoris Deus omnium exaudi nos... Dominus qui eripuit me... Ego te tuli... Un full de pergami. Segle XI. 2 columnes. 290 x 200 mm. Caplletres vermelles i negres, una d'elles ornada. Hi ha dues notes en català de mans diferents; una d'elles diu: «Mirat tot dia 20 Xbre 1811, no hi ha res de Pasqual ni de Guardiola».

Ms. 1254-IV. Dos bifolis externs d'un quadern d'un missal plenari del segle XI. 320 x 265 mm., però al segon bifoli manca el terç inferior. Pergami. Gran inicial en colors a la primera pàgina, en mal estat. Contingut: Dijous i Dissabte Sants. El prefaci del Dijous Sant és *VD. per Christum dominum nostrum. Quem in hac nocte...* (com en el Sacramentari de Ripoll, 304, ed. OLIVAR, 89). Les peces cantades porten notació catalana: *Christus factus est...* (f. 1); *Cantemus domino gloriose...* (f. 3 v.).

Ms. 1255-I. Fragment d'un homiliari. Un bifoli de pergami. 495 x 360 mm. 2 columnes. Inicials vermelles o blaves, amb filigranes. Segle XIV. Contingut: dijous i divendres de Passió, i Diumenge de Rams (es tracta, sens dubte, del bifoli anterior al central del quadern corresponent). F. 1: homilia, ara decapitada, de sant Ambròs, *Expositio Euangelii secundum Lucam*, V, 90-92 (CC XIV, p. 164, lin. 937-970); acaba: *...remedia uitandae mortis indulserit*. F. 1 v: *Om(e)lia sancti Augustini episcopi. In superiori lectione meministis quod dominus exiit... — ...hoc negant quod filius* (i aquí queda truncat el text): Agustí, *In Iohannem tractatus* XI, 4, lín. 5 fins al cap. 6. lín. 10 (CC XXXVI, p. 422). F. 2: *Dominica in ramis palmarum*. Lectures de Jeremies 2, 31-3, 7. F. 2 v: *Sermó sancti Leonis pape. Scripturam quidem hebraici exitus* (sic)...: Homiliari d'Alà de Farfa, I, 81, segons la descripció de R. Grégoire,³⁹ p. 157.

Ms. 1255-II. Fragment d'homiliari. Dos bifolis de pergami. A dues columnes, però manca la columna externa del full 2. 490 x 330 mm. Títols vermells. Inicials vermelles o blaves, amb filigranes. Segle XIV. Contingut: f. 1: *Homelia beati Iohannis scor////e = Iohannis Scoti Erigenae homilia in prologum Euangelii secundum Iohannem*: PL 122, 283; edició de l'homilia sencera a *Sources Chrétiennes* 151, per E. JEANNEAU (1969). F. 3: vigília de la Pentecosta. *Hom(e)lia venerabilis Bede presb(y)teri. Quia sancti spiritus hodie...* Homiliari de Pau Diaca, II, 30 (GRÉGOIRE, p. 459). Segueix per al dia de la Pentecosta l'homilia *eiusdem* (en realitat, de sant Gregori I papa): *Libet fratres karissimi euangelicae lectionis...*: Pau Diaca II, 33 (GRÉGOIRE, *ibid.*). F. 4-4 v: de la fèria III dins la vuitada de Corpus (escapçada la primera lectura) fins al dia de l'octava: lliçons del leccionari romà primitiu de Corpus, ed. C. LAMBOT, *L'office de la Fête-Dieu. Aperçus nouveaux sur ses origines*,

39. R. GRÉGOIRE, *Homiliaires liturgiques médiévaux. Analyse des manuscrits* (Spoleto 1980). Citem sempre aquesta segona edició.

dins *Revue Bénédictine* 54 (1942), p. 102, línies 190-195, i p. 106, lín. 197, fins a la p. 108, lín. 277. Però la divisió de les lliçons és diferent.

Ms. 1255-III. Fragment d'homiliari. Un full de pergamí. 490 x 330 mm. Segle XIV. La lletra és molt semblant a la del ms. 1255-II, però no tant les inicials. Contingut: f. 1: *Dominica XIII post oct. penthec. Tractatus Bede presb(y)teri. Non occuli scribarum...* — ...adiecit: *Vade et tu fac similiter*: Beda, Comentari a l'Evangelí de Sant Lluc, X, 23-28: CC CXX, p. 221, línies 2153-2189. F. 2: diumenge XIV: *Hom(e)lia venerabilis Bede presb(y)teri. Leprosi non absurde...* (només un tros del començament): Beda, homilia III, 13 = Pau Diaca II, 74 (GRÉGOIRE, 466).

Ms. 1273. Encara que no sigui d'indole estrictament litúrgica, com la dels altres manuscrits aquí assenyalats, incloem en aquesta llista una *Misa 7° dicha la tierna, ó afligida*. 20 pàgines. 435 x 310 mm. Primera meitat del segle XIX. Kyries, Gloria, Credo, Sanctus i Agnus. Notació coral sobre pentagrama. Certs compassos *sunt de duo*. Donació del Sr. Antoni Parera, de Barcelona (13 de maig de 1979).

Ms. 1274. Antifoner de l'ofici, benedictí, segons sembla: santa Escolàstica és qualificada O(rdinis) N(ostri); probablement del centre de Castella, si judiquem pel santoral. Un full amb l'índex, més 46 altres fulls, tots de paper. El volum és truncat del final. El full 10 ha estat arrencat. Del 17 passa al 17 bis, bé que aquest darrer full no és numerat. El f. 45 (dels numerats) correspon a l'ofici de la Concepció de la Mare de Déu; per tant, si fem cas de l'índex, només manca al final l'ofici de santa Salomé vídua. 390 x 280 mm. Notació coral sobre tetragrama. Del començament del segle XIX. Conté els oficis de les festes següents: El Nom de Jesús, santa Escolàstica O. N., sant Josep, sant Gabriel, Patrocini de sant Josep, Conversió de sant Agustí, sant Isidor Agrícola, sant Torquat, santa Elisabet de Portugal, la Mare de Déu del Carme, santa Liberata (venerada a Sigüenza), els sants Just i Pastor, els Set Dolors de la Mare de Déu, sant Gener màrtir, la Mare de Déu de Guadalupe, el Triomf de la Santa Creu (omès a l'índex del començament del volum), santa Maria de Cervelló, santa Tecla, sant Rafael, sant Fruit (Fructus) confessor (25 d'octubre), santa Gertrudis, *Translatio almae domus*, santa Eulàlia de Mèrida, *Espectatio Beatae Mariae Virginis*, la Concepció de la Mare de Déu; seguia, com ha estat indicat, l'ofici de santa Maria Salomé. El volum és igualment donació del Sr. Antoni Parera, com el ms. 1273.

Ms. 1280. Miquel Muntadas, abat de Montserrat, *Entierro de Monje según el actual edificio* (es refereix al monestir de Montserrat, reconstruït després del desastre de l'any 1811). Un bifoli de paper, extret el maig del 1982 del volum signat B CXXXVI 8° 47 entre els impresos de la biblioteca del monestir de Montserrat: *Processionarium monasticum* (Madrid 1736), relligat juntament amb [M. MUNTADAS], *Modo de asistir*

de la Comunidad y la Escolanía a la administración del viático, etc. (Manresa 1876). Autògraf del mateix abat Muntadas (mort l'any 1885).

El ms. 1287, *Libre de la causa pia fundada per lo vener(able) M. Nicholau Servià... habitant en la vila de Torroella de Mongrí*, amb anotacions dels segles XVII i XVIII, és cobert amb un full de pergami, relíquia d'un homiliari del segle XIII, a dues columnes, amb inicials blaves o vermelles, una d'elles d'ambdós colors i molt ornada amb filigranes. Mal conservat. 440 x 320 mm. Conté el final del sermó 202 de sant Agustí i bona part del 201 = Homiliari d'Alà de Farfa, I, 39 i 41 (GRÉGOIRE, p. 150). El sermó 201 no porta atribució.

Ms. 1290. Originals dels treballs llegits al Primer Congrés Litúrgic de Montserrat, celebrat l'any 1915, corresponents a la Secció C: gregorianisme i popularització litúrgica. Aquest és un aplec germà del del ms. 1126, el contingut del qual vaig descriure dins *Els manuscrits litúrgics de la Biblioteca de Montserrat*, p. 141 s.; per això indico també aquí el d'aquest altre recull, que és el que segueix: JOAN PUNTÍ I COLLELL, *Els congressos regionals de música sacra i els de litúrgia*. — MANUEL MESTRES, *Fulla dominical*. — HIGINI ANGLÈS, *Cant de les dones en el temple*. — Conclusions a la ponència anterior. — *La música extralítúrgica* (sense firmar: la lletra sembla del Pare Gregori Maria Sunyol). — Conclusions a la ponència anterior. — JOSEP ARDERIU, *La versió dels himnes litúrgics*. — BENET JULI ARNAU, *Com afavorir la digna execució del cant gregorià en les parròquies*. — FRANCISCO BALDELLÓ, *Foment i propaganda del cant del poble*. — Del mateix, *El cant del poble a les parròquies*. — VICENTS F. CASAJÚS, *Com afavorir la digna execució del cant gregorià en les parròquies*. — RICARDO BEOBIDE, *De cómo «el párroco de X» ha logrado encaminar a su grey hacia la vida social litúrgica*. — Anònim, *L'ús de l'orquestra a l'Església*. Aquestes són gairebé totes les comunicacions a la secció C del Congrés.⁴⁰ L'aplec ms. 1290 prové, sens dubte, dels papers de Dom Sunyol, mort a Roma⁴¹ l'any 1946; amb Mn. Carles Cardó havia estat secretari ponent de la Secció de gregorianisme i popularització litúrgica del Congrés.⁴² El recull ingressà a la secció de manuscrits de la biblioteca de Montserrat el juny del 1982.

40. La *Guia del Congrés Litúrgic de Montserrat*, juliol 1915, p. 12, indica que foren rebudes 13 comunicacions per a la secció C.

41. Dom Sunyol o Suñol morí a Roma, no a Milà, contra el que diu la *Gran Enciclopèdia Catalana*, volum 14, 72.

42. Cf. *El Congrés Litúrgic de Montserrat*, dins *Reseña Eclesiástica* 7 (1915), 331 s.